

UDK 27-44:272-46(497.5)

27-46:004

27-46-047.44

<https://doi.org/10.53745/bs.94.3.2>

Primljeno: 29. 2. 2024.

Prihvaćeno: 16. 4. 2024.

Pregledni rad

ANALIZA VJERSKE PRAKSE U HRVATSKOJ: SOCIJALNO-ETIČKA I PASTORALNA PERSPEKTIVA

Stjepan BALOBAN

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška ulica 38, p.p. 5, HR – 10000 Zagreb
stjepan.baloban@zg.t-com.hr

Sažetak

Prakticiranje vjere u Hrvatskoj je u posljednjih 15-ak godina doživjelo značajne promjene jer se uz tradicionalne oblike vjerske prakse pojavljuju novi oblici, koji su još uvijek *neistraženo područje*. Stoga rad pod naslovom »Analiza vjerske prakse u Hrvatskoj: socijalno-etička i pastoralna perspektiva« propituje, s jedne strane, različite oblike vjerske, odnosno vjerničke prakse a, s druge strane, nastoji takvu situaciju suočiti s trenutačnim crkvenim i teološkim prioritetima te ukazati na socijalno-etičke i pastoralne izazove. U prvoj točki naslovljenoj »Suočiti se s realnošću promjena u vjerskoj praksi u Hrvatskoj« autor na osobit način problematizira crkveno i teološko nepoznavanje vjerničke prakse u udrugama, pokretnima i zajednicama vjernika laika te posebno novije oblike prakticiranja vjere u tzv. virtualnom svijetu. Čini se da u takvoj situaciji slabi utjecaj Crkve i teologije na vjersku praksu, a jača utjecaj pojedinaca i različitih skupina koji su nepoznati crkvenoj javnosti. Druga točka naslovljena »Trenutačni teološki i crkveni prioriteti u Hrvatskoj« ukazuje na važnost teološke analize prakticiranja vjere u Hrvatskoj, osobito u odnosu na nove oblike vjerske prakse, jer postoji ozbiljna opasnost da tu novu vjerničku stvarnost interpretiraju isključivo civilni mediji preko svojih »stručnjaka« za vjerska pitanja. Autor također konstatira svojevrsno slabljenje crkvenog zanimanja za aktivan angažman vjernika laika u crkvenom i društvenom životu u usporedbi s prvih deset do petnaest godina hrvatske demokracije. U takvoj situaciji treća točka pod naslovom »Socijalno-etički i pastoralni izazovi« ukazuje na potrebu unutarcrkvene rasprave o različitim oblicima vjerske prakse u odraslih vjernika u Hrvatskoj. Preduvjet za to, a onda i svojevrsan prioritet, jest prikupiti glavne podatke o svim oblicima laičkog udruživanja u Hrvatskoj. Tek nakon toga moguće su ozbiljnije teološke i crkvene rasprave o vjerskoj praksi kako u odnosu na unutarcrkveni život koji se mijenja tako i s obzirom na promijenjene okolnosti u odnosu Crkve i društva te Crkve i države. To pretpostavlja nastavak procesa susreta i sučeljavanja vjernika

laika i službene Crkve, koji je pod organizacijskim vidom oslabio nakon Osijeka 2001. godine. Promjene u vjerskoj praksi u Hrvatskoj izazov su za crkveno-teološki život kao takav, a posebno pod pastoralnim i socijalno-etičkim vidom. Autor zaključuje da ne bi nikako bilo dobro da crkveni i društveni život vjernika laika u Hrvatskoj više usmjera-vaju različite crkvene, ali i civilne udruge koje vode vjernici laici, a da utjecaj službene Crkve i teologije na vjernički život u Hrvatskoj postupno slabi.

Ključne riječi: vjerska praksa, novi oblici vjerske prakse, virtualna vjerska praksa, udruge vjernika laika, teološki prioriteti, crkveni prioriteti, socijalno-etička perspek-tiva, pastoralna perspektiva.

Uvod

Vjerska praksa odraslih u Hrvatskoj samo je na prvi pogled jednostavna i raz-mjerno lako razumljiva tematika, i to počevši od samog pojma. Uz pojmove *vjerska praksa*, *vjernička praksa*, a negdje i *praksa vjere*, u znanstvenim analizama upotrebljavaju se još pojmovi *crkvena praksa* i *religijska praksa* ili pak *crkveno-religijska praksa*. Ove posljednje pojmove upotrebljavaju sociolozi religije kao i teolozi koji se u svojim analizama vjerskog i crkvenog života u Hrvatskoj služe sociološkim istraživanjima.

U ovom se radu pod pojmom *vjerska praksa* misli na prakticiranje vjere u kršćaninovu, vjernikovu, osobnom i obiteljskom životu, ali jednako tako i u njegovu javnom životu. Pod pojmom *kršćanin*, *vjernik*, misli se prije svega na odraslog katolika vjernika.

Upravo vjerska praksa odraslih u javnom životu u Hrvatskoj postala je posljednjih godina iznimno aktualna u hrvatskome medijskom prostoru. Pri-mjerice, molitelji krunice na trgovima u hrvatskim gradovima¹ ili inicijativa pod nazivom »40 dana za život« ispred hrvatskih bolnica udruge Hrvatska za život².

¹ Riječ je o inicijativi i projektu pod nazivom »Muževni budite« iz čega se razvilo i brat-stvo Vitezovi Bezgrešnog Srca Marijina, a sve u krilu civilne udruge Hrvatska za život upisane u Registar udruga Republike Hrvatske 12. siječnja 2015. godine. Usp. <https://registri-npo-mpu.gov.hr/ludruga-detali/0wcBAAABAEBkkyhydF0c2thIHphIMW aXZvdAAAAAAAAAAAAAAAABAQFvaeICAfzvBw>) (22. II. 2024.). (Projekt »Muževi bu-dite« započeo je prve subote u listopadu 2022. godine na Trgu bana Josipa Jelačića u Zagrebu, a skupovi se održavaju svake prve subote u mjesecu. Nakon Zagreba ta se inicijativa odvija i u drugim hrvatskim gradovima.

² Udruga »Hrvatska za život« osnovana je 2014. godine s ciljem promicanja istine o svestosti svakog ljudskog života od začeća do prirodne smrti. Inače je riječ o međunarodnoj ekumenskoj inicijativi »40 dana za život«, koja je 2007. godine pokrenuta u Sjedinjenim Američkim Državama, a u Hrvatskoj je zaživjela zahvaljujući ponajprije teologu Anti Čaljkusiću. Usp. »40 dana za život«, u: <https://hrvatskazazivot.com/40-dana-za.zivot/> (22. II. 2024.).

Polazimo od toga da se u vjerskom i crkvenom životu u Hrvatskoj posljednjih deset do petnaest godina događaju promjene u odnosu na vjersku praksu koje dosad nisu temeljitije empirijski uočene i istražene, a nisu ni predmet ozbiljnih crkveno-teoloških rasprava. Riječ je o različitim oblicima vjerske prakse.

Rad obuhvaća tri točke. U prvoj točki naslovljenoj »Suočiti se s realnošću promjena u vjerskoj praksi u Hrvatskoj« ukazuje se na a) tradicionalne oblike vjerske prakse koji su prisutni u crkveno-teološkim raspravama i na b) nove oblike vjerske prakse koji dosad nisu temeljitije istraženi i analizirani. U drugoj točki pod naslovom »Trenutačni teološki i crkveni prioriteti u Hrvatskoj« traže se odgovori na pitanje koji su trenutačni crkveni i teološki prioriteti, odnosno je li, i ako jest, u kojoj mjeri, među tim prioritetima analiza vjerske prakse? Na temelju dobivenih rezultata prve i druge točke u trećoj točki naslovljenoj »Socijalno-etički i pastoralni izazovi« nastoji se ukazati na socijalno-etičke i pastoralne izazove u odnosu na vjersku praksu u Hrvatskoj.

1. Suočiti se s realnošću promjena u vjerskoj praksi u Hrvatskoj

U raspravama i analizama pitanje prakticiranja vjere ili vjerske prakse najčešće se ograničava na određena područja i na određene načine vjernikova života. Riječ je o tradicionalnim i do novijeg vremena uobičajenim oblicima vjerske prakse, kao što su, primjerice, učestalost odlaska u crkvu, molitva, općenito (ne)primanje sakramenata, eventualno angažman u određenim oblicima crkvenog života ili pak vjernikovo ponašanje na etičko-moralnom području u osobnom i obiteljskom životu (crkveni brak, odnosi u obitelji itd.). Tomu treba svakako dodati ponašanje kršćanina kao vjernika u javnom životu, na radnom mjestu i općenito u različitim aktivnostima profesionalnog i društvenog djelovanja. Taj dio i ta područja vjernikova života najvećim se dijelom istražuju u empirijskim istraživanjima o religioznosti ili općenito o vrijednosnom sustavu, a predmet su i crkveno-teoloških analiza i rasprava.

Međutim, postoje još dva područja vjernikova života koja sasvim sigurno utječu na vjerničku praksu, a koja su praktički empirijski neistražena i, što je mnogo važnije, dosad nisu bila područja ozbiljnijeg crkveno-teološkog zanimanja, a još manje propitivanja. Prvo od njih je u Hrvatskoj posljednjih 30-ak godina sve prisutnije djelovanje »Udruga, pokreta i zajednica« vjernika laika u kojima se na različite načine prakticira vjerski život, i to često intenzivnije nego na razini župe i uopće u različitim oblicima pastoralnog života. Drugo,

i još *nepoznatije* područje jest »virtualni svijet društvenih mreža i aplikacija«, koji sasvim sigurno utječe na vjersku praksu odraslih kršćana. Možemo li u tom kontekstu govoriti o »virtualnoj vjerskoj praksi«, koja se najvećim dijelom provodi na internetu, odnosno na društvenim mrežama i drugim oblicima internetskog umrežavanja? Koliko i na koji način ta »virtualna vjerska praksa« mijenja, ili je već dijelom promijenila, donedavno uobičajene oblike vjerske prakse u Hrvatskoj – pitanje je koje traži žuran odgovor, i to pod različitim vidovima: crkvenim, teološkim, društvenim...

1.1. Oblici tradicionalne vjerske prakse koji su istraživani i analizirani

Od početka kršćanstva iznimno je važno pitanje kako i na koji način kršćani žive svoju vjeru u konkretnom životu, počevši od osobnoga i obiteljskoga pa sve do vjernikova javnoga života. Polazimo od činjenice da su dvije temeljne dimenzije kršćanske vjere: individualna i socijalna dimenzija vjere. I jedna i druga dimenzija vjere odnose se na cjelokupan život Isusovih sljedbenika i nasljedovatelja.

Kako nije jednostavno istraživati konkretni vjerski život kršćanina vjernika, uzimaju se određena područja njegova individualnog i javnog života na temelju kojih se pokušava procijeniti vjerska praksa kršćana vjernika u određenom povijesnom trenutku, u određenoj crkvenoj i društvenoj zajednici. Budući da sociologija kao društvena znanost istražuje društvo i sve ono što se događa u društvu, od samih početaka sociologije (19. stoljeće) važno mjesto u istraživanjima ima i religija, odnosno religijsko ponašanje čovjeka. Sociologija to čini svojim instrumentarijem na temelju kojeg se donose određeni rezultati koje je potrebno analizirati i na odgovarajući način protumačiti. Kada je riječ o empirijskim istraživanjima vjerskoga – vjerničkoga i općenito crkvenoga života – važno je naglasiti dvije stvari. *Prva* se odnosi na sadržajno i metodološki korektno postavljanje pitanja, odnosno uređenje instrumentarija na temelju kojeg će se primjerice ispitivati vjerski život hrvatskih građana. *Druga*, iznimno važna stvar, jest na znanstveno korektan način protumačiti dobivene rezultate. Rezultate mogu analizirati i tumačiti stručnjaci različitih područja, no to je u ovom slučaju ponajprije zadaća teologa.

Dolazimo do onoga što mi se čini iznimno važnim za analizu hrvatske crkvene i društvenu situacije, a posebno crkvene. Od druge polovice 90-ih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj u empirijskim istraživanjima sudjeluju, zajedno i ravnopravno, teolozi i stručnjaci za provođenje takvih istraživanja, to jest sociolozi, metodolozi, psiholozi... Riječ je o interdisciplinarnoj suradnji od počet-

ka oblikovanja instrumentarija za empirijsko istraživanje pa sve do tumačenja dobivenih rezultata, odnosno objavljivanja zajedničkih radova. Iz takve suradnje postupno se razvio specifičan »hrvatski model« pripreme, provođenja i tumačenja empirijskih istraživanja, koji hrvatskim teolozima i svim članovima Crkve daje dodatnu sigurnost da mogu imati povjerenje ne samo u dobivene rezultate nego i u njihovo tumačenje.

Taj se »hrvatski model« razvio na Katoličkome bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Započeo je prvom takvom interdisciplinarnom suradnjom u znanstveno-istraživačkom projektu »Vjera i moral u Hrvatskoj«, koji je započeo 1997. godine,³ a nastavljen je 1998. godine kada se Hrvatska preko Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu uključila u do danas najvažnije sociološko istraživanje sustava vrednota u Europi, *European values study* (EVS) – Europsko istraživanje vrednota, koje je započelo 1981. godine i obuhvaća preko četrdeset zemalja. Kao nositelj EVS projekta za Hrvatsku Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu mogao je razviti taj »hrvatski model« u suradnji s Centrom za promicanje socijalnog nauka Crkve, u kojem je tada kao tajnik radio sociolog Gordan Črpić, koji je bio *istinski pokretač i duša* u prvim godinama razvoja tog »hrvatskog modela«. Značenje EVS projekta za Hrvatsku⁴ je u tome što je riječ o međunarodnom longitudinalnom istraživanju na temelju kojeg se mogu uspoređivati rezultati dobiveni u trima valovima istraživanja 1999., 2008. i 2017. godine. To je također važno za analizu vjerske prakse u Hrvatskoj, koja se u tim istraživanjima može uspoređivati s drugim zemljama sudionicama EVS projekta.

Uz navedena dva projekta – istraživanja provedeno je više drugih projekata vezanih uz Katolički bogoslovni fakultet ili njegove nastavnike, koji na ovaj ili onaj način mogu dobivenim podacima poslužiti analizi vjerske prakse u Hrvatskoj. Na temelju tih, ali i drugih istraživanja, hrvatski su teolozi obrađivali određene segmente vjerske prakse u Hrvatskoj koji su vezani uz tematiku braka i obitelji, pohađanja mise, etičko-moralna pitanja, solidarnost, povje-

³ Voditelj projekta »Vjera i moral u Hrvatskoj« bio je do svoje smrti (1997. – 2000.) Marijan Valković, a rezultati su objavljeni u: *Bogoslovska smotra*, 68 (1998.) 4.

⁴ Prvi i dugogodišnji voditelj EVS-a za Hrvatsku bio je Josip Baloban (1998. – 2019.), a uz brojne radove istraživača dosad je unutar projekta objavljeno pet knjiga i tri tematska broja *Bogoslovske smotre* (2000., br. 2; 2010., br. 2 i 2019., br. 2.), a radovi su objavljivani i u dvama brojevima *Društvenih istraživanja* (2010., br. 1-2 i 2019., br. 3). Znanstveni kolokvij, koji je prigodom 25. obljetnice EVS projekta u Hrvatskoj održan u Zagrebu 27. rujna 2023. godine pokazao je iznimno značenje objavljenih radova za crkveni i društveni život u Hrvatskoj i što je također važno saznanje da je interdisciplinarna suradnja istraživača prepoznata i izvan Hrvatske.

renje u druge ljude i u institucije⁵ te uz pastoralni vid vjerske prakse.⁶ Potrebno je također naglasiti da u Hrvatskoj postoje određena istraživanja vezana uz vjerski život adolescenata i mladih, što je iznimno važno kako za vjeronauk u školi i katehezu tako i za pastoral općenito. Ta istraživanja kao i analiza podataka djelo su nastavnika KBF-a Sveučilišta u Zagrebu.⁷

Na temelju navedenoga može se zaključiti da su tradicionalni oblici vjerske prakse u Hrvatskoj pod crkveno-teološkim, ali i pod društvenim vidom, analizirani te da su također predmet unutarcrkvenih rasprava.

1.2. Vjerska praksa u udrugama, pokretima i zajednicama vjernika laika

Iznimno važan vid vjerske prakse u Hrvatskoj prisutan je u aktivnostima »Udruga, pokreta i zajednica«⁸ koje organiziraju vjernici laici i u kojima oni sudjeluju. To je, nažalost, još uvijek nedovoljno istraženo područje vjerskog života u Hrvatskoj na kojem su se posljednjih petnaestak do dvadeset godina dogodile značajne promjene, a koje opet nisu bile, niti su danas, predmet ozbiljnijih crkveno-teoloških rasprava.

Nakon demokratskih promjena u Hrvatskoj 1990. godine stvorile su se mogućnosti za obnovu dotadašnjih i razvoj novih »Udruga, pokreta i zajedni-

⁵ Riječ je o uistinu brojnim radovima koji se mogu pronaći u navedenim brojevima *Bogoslovske smotre* kao i u pet spomenutih knjiga. Ovdje navodim tek najnoviju knjigu: Josip BALOBAN – Silvija MIGLES – Krunoslav NIKODEM – Siniša ZRINŠČAK (ur.), *Promjene vrijednosnog sustava u demokratskoj Hrvatskoj*, Zagreb, 2023.

⁶ Usp. Nikola VRANJEŠ, *Praksa vjere za kvalitetan život. Živjeti dobro u svjetlu vjere*, Zagreb, 2023.

⁷ Usp. Valentina Blaženka MANDARIĆ, *Religiozni identitet zagrebačkih adolescenata*, Institut društvenih istraživanja Ivo Pilar, Zagreb, 2000.; Blaženka Valentina MANDARIĆ – Ružica RAZUM – Denis BARIĆ (ur.), *Religioznost zagrebačkih adolescenata*, Zagreb, 2019.; Kata s. Amabilis JURIC, *Duhovnost vjeroučitelja laika u Hrvatskoj*, Zagreb, 2015. U toj knjizi je analizirano kvalitativno istraživanje (dubinski intervjui) o duhovnosti vjeroučitelja laika u RH, koje je autorica provela među vjeroučiteljima.

⁸ Već na samom početku rasprave o udruživanju vjernika laika u Hrvatskoj susrećemo se s problemom *nazivlja*. Riječ je, zapravo, o različitim nazivima za udruge vjernika laika, što ne predstavlja problem. Istinski problem predstavlja *nejasnoća* oko statusa pojedinih udruga bilo na crkvenom bilo na civilnom području. Vijeće za laike HBK upotrebljava naziv »Udruge, pokreti, zajednice«. Igor Jakobfi (Đakovo) u svojem doktorskom radu »*Druga Biskupska sinoda Đakovačka i Srijemska. Oživotvorenje socijalnoga nauka Crkve po pastoralnim strukturama u Đakovačko-osječkoj nadbiskupiji* (KBF, Zagreb 2023.) ukazuje na svu specifičnost toga pitanja. Tako Jakobfi razlikuje *laičko udruženje* (samoudruživi oblici, koji mogu biti u rasponu od crkveno-civilnih neuređenih do crkveno uređenih), *laičke udruge* (udruge koje su crkveno uređene, ali bez civilne uređenosti te crkveno i civilno uređene), *neformalno laičko udruženje* (oni oblici koji su crkveno i civilno neuređeni) i *civilne udruge bliske Katoličkoj Crkvi* (udruge civilnog društva koje su civilno uređene i bliske Crkvi, ali se ne žele poistovjetiti s laičkim udruženjima).

ca«. Iz današnje perspektive možemo reći da je službena Crkva u Hrvatskoj od 1990. godine aktivno i angažirano pratila razvoj katoličkog laikata kako u odnosu na ulogu i mjesto vjernika laika u crkvenom životu tako i u društvenom životu sve do 2001. godine.

Potvrda toga su tri velika susreta hrvatskih vjernika laika koje je organizirala Hrvatska biskupska konferencija preko Vijeća za laike. Ta su dva susreta organizirana u Zagrebu 1992. godine⁹ i 1995. godine¹⁰, kao i susret u Osijeku 2001. godine pod znakovitim naslovom »Mogućnosti organiziranog djelovanja vjernika laika«¹¹, koji je ujedno i posljednji susret takve vrste. Iz zbornika s tih susreta vidljivo je da se posebna pozornost posvećivala udruživanju vjernika laika i novim mogućnostima koje su tadašnje crkvene i društvene okolnosti nudile. Na posljednjem susretu u Osijeku 2001. godine deseta sekcija nosila je naslov »Katoličke udruge i pokreti te pitanje krovne organizacije«¹². Već tada se uočila potreba međusobnog povezivanja i, kako stoji u Završnoj izjavi desete sekcije, osnivanja »krovnog koordinacijskog tijela pri Komisiji za laike HBK. Ciljevi tog tijela bili bi: uzajamno informiranje članica međusobno, dijalog s episkopatom, savjetodavna pomoć udrugama, suradnja i koordinacija aktivnosti, zajednički istup, povezivanje s krovnim organizacijama drugih zemalja.«¹³

Držim da se zanimanje, posebno aktivnosti službene Crkve u Hrvatskoj u odnosu na pitanje laikata, može od demokratskih promjena do danas utemeljeno podijeliti na dva razdoblja. *Prvo razdoblje* od 1990. do Osijeka 2001. godine, i *drugo razdoblje* nakon Osijeka 2001. godine do danas. Naime, prvo razdoblje je bilo obilježeno ozračjem zajedničkog traženja cijele Crkve (vodstva i vjernika) uloge i mjesta vjernika laika u Crkvi i društvu, a razdoblje nakon Osijeka 2001. godine obilježeno je pojedinačnim pokušajima Vijeća za laike HBK i postupnim padom zanimanja službene Crkve u Hrvatskoj za aktivnu ulogu vjernika laika u crkvenom i društvenom životu u Hrvatskoj. Znakovito je da se nakon Osijeka 2001. godine nije održao nijedan susret hrvatskih vjernika

⁹ Usp. VIJEĆE ZA LAIKE HRVATSKE BISKUPSKE KONFERENCIJE, *Zbor hrvatskih vjernika laika*. Zagreb, 16. – 18. listopada 1992. *Obnoviti lice zemlje*, Stjepan BALOBAN (ur.), Zagreb, 1993.

¹⁰ Usp. VIJEĆE ZA LAIKE HRVATSKE BISKUPSKE KONFERENCIJE, *Crkva, demokracija, opće dobro u Hrvatskoj*. »Studijski dani«, Zagreb, 31. III. – 1. IV. 1995., Stjepan BALOBAN (ur.), Zagreb, 1995.

¹¹ Usp. VIJEĆE ZA LAIKE HRVATSKE BISKUPSKE KONFERENCIJE, *Mogućnosti organiziranog djelovanja vjernika laika u Hrvatskoj*. Simpozij hrvatskih vjernika laika, Osijek, 5. – 6. listopada 2001., Đuro HRANIĆ (ur.), Zagreb, 2002.

¹² Usp. *Isto*, 705-769.

¹³ *Isto*, 759.

laika, niti se u idućim dvama desetljećima razvila ozbiljna crkveno-teološka rasprava o *udruživanju vjernika laika* u crkvenom i društvenom životu. Istina, na razini Vijeća za laike HBK bilo je više aktivnosti i određenih pokušaja, ali se nije ostvarilo ono što se u Osijeku 2001. godine tražilo, to jest organizirano povezivanje udruga, pokreta i zajednica.

Među hvalevrijednim aktivnostima Vijeća za laike HBK potrebno je istaknuti istraživanje koje je provedeno 2006./2007. godine s ciljem da se dobije uvid u stvarno stanje udruživanja vjernika laika u Hrvatskoj. Riječ je o »Upitniku za udruge, pokrete i zajednice«, koji je od prosinca 2006. do veljače 2007. godine poslan na 160 adresa, a pozitivno je na pitanja odgovorilo 95, odnosno 59% udruga, pokreta i zajednica.¹⁴ »Izješće o stanju udruga, pokreta i zajednica u Hrvatskoj – 2006./2007.«, koje je sačinjeno na temelju dobivenih rezultata, ukazuje na zanimljive rezultate koji su mogli poslužiti za daljnje crkvene aktivnosti u odnosu na udruživanje vjernika laika. Ovdje se navode tek dvije stvari koje mi se čine važnima i za današnje vrijeme. Prva se odnosi na velik potencijal koji u to vrijeme postoji u laičkom udruživanju. S obzirom na brojnost članova, zaključuje se da je riječ o jednoj od najbrojnijih skupina hrvatskih građana koja je »organizirana oko istog vrijednosnog sustava – katoličke vjere. Poznavanje ove činjenice posvješćuje potencijal koji katolički vjernici predstavljaju hrvatskom društvu za njegov razvoj, ali istovremeno u ruke crkvene hijerarhije stavlja veliku odgovornost kako će tim potencijalom upravljati.«¹⁵ I druga, na samom kraju Izješća stoji važna konstatacija: »Navedeni prijedlozi udruga, pokreta i zajednica, zajedno sa svim prethodnim rezultatima Izješća, mogu biti jedna od polaznih točaka izrade strategije za rad s organiziranim laikatom u Hrvatskoj, ili izdvojenih odluka i postupaka kojima će se pratiti, usmjeravati i razvijati taj značajan vid laičkog djelovanja u Crkvi i društvu.«¹⁶ Nakon te inicijative Vijeća za laike HBK vrijedi navesti i onu koja se odnosi na pripremu dokumenta naslovljenog »*Za život svijeta. Pastoralne smjernice za apostolat vjernika laika u Crkvi i društvu u Hrvatskoj*«, koji potpisuju hrvatski biskupi, a objavljen je 2012. godine.¹⁷ U tom dokumentu

¹⁴ Usp. VIJEĆE ZA LAIKE HRVATSKE BISKUPSKE KONFERENCIJE, *Izješće o stanju udruga, pokreta i zajednica u Hrvatskoj – 2006./2007. godina*. Riječ je o dokumentu za internu uporabu. Koliko mi je poznato rezultati tog istraživanja nisu imali odjeka ni u crkvenom ni u društvenom životu u Hrvatskoj. Pretpostavljam da su rezultati istraživanja poslužili ponajprije Vijeću za laike za daljnje djelovanje.

¹⁵ *Isto*, 18.

¹⁶ *Isto*, 41.

¹⁷ Usp. HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Za život svijeta. Pastoralne smjernice za apostolat vjernika laika u Crkvi i društvu u Hrvatskoj*, Zagreb, 2012.

tek se na kraju, u 7. poglavlju pod naslovom »Djelovanje vjernika laika u vjerničkim društvima i skupinama vjernika« kratko i prilično općenito progovara o udruživanju vjernika laika.¹⁸ Tako se konstatira da je u našoj Crkvi dosad »osnovan veći broj udruga i zajednica biskupijskoga karaktera, zatim veći broj udruga vjernika na nacionalnoj razini, a djeluje i veći broj zajednica i pokreta međunarodnog karaktera.«¹⁹ Isto tako se navodi: »Stoga se stvaranje mreže katoličkih laika, koja bi okupljala članove svih udruga, pokreta i zajednica, ali i sve druge aktivne laike, treba smatrati važnim čimbenikom u evangelizaciji socijalne stvarnosti.«²⁰ Može se pretpostaviti da se tim tekstom aludira na oblikovanje »krovnog organizacijskoga tijela« pri Vijeću za laike HBK, što je zatraženo u Osijeku 2001. godine. Važno je navesti da se unutar ustrojstva HBK-a nalazi i Ured HBK za laička društva, pokrete i zajednice.²¹

Međutim, tada je bio problem, koji je ostao i do danas, taj da se u Hrvatskoj nije uspjelo doći do svih ili barem do većine adresa udruga, pokreta i zajednica, što je preduvjet bilo kakve analize, a osobito pregleda stanja vjerskog života na tom području. Tako da je to iznimno važno područje organiziranog života vjernika laika još uvijek *neistraženo područje* vjerskoga života u Hrvatskoj.²² Ako je to tako, a jest, postavlja se pitanje: Kako pod crkveno-teološkim vidom analizirati vjerske aktivnosti vjernika laika na tom području?

U tom kontekstu je, prema mojem mišljenju, važno uzeti u obzir još jednu činjenicu koja je nakon Osijeka 2001. godine utjecala, s jedne strane, na percepciju i, s druge strane, na stvarnu prisutnost hrvatskih vjernika laika u crkvenom i društvenom životu, a onda i na vjersku praksu. Ta je činjenica pod crkveno-teološkim vidom ostala potpuno zanemarena. Riječ je o tome da se dio crkvenih udruga prijavljuje također kao civilne, odnosno građanske udruge prema civilnom zakonodavstvu Republike Hrvatske, a jedan dio katolika se organizira u civilne ili građanske udruge bez bilo kakve povezanosti s crkvenim strukturama. Takve građanske udruge djeluju kao i sve druge udruge civilnog društva. Sve je to potrebno svakako staviti u kontekst razvoja civilnog

¹⁸ Usp. *Isto*, 113-120.

¹⁹ *Isto*, 119, br. 122.

²⁰ *Isto*, 120, br. 123.

²¹ Usp. <https://hbk.hr/tijela/generalno-tajništvo/>. Uz sva nastojanja nisam uspio dobiti točne informacije kada je taj ured osnovan. To je svakako bilo nakon Osijeka 2001. godine.

²² Nešto je bolja situacija u Đakovačko-osječkoj nadbiskupiji, gdje se u posljednjih dvadesetak godina pokušava istraživati stanje laičkog udruživanja ponajprije zahvaljujući dvojici teologa i Uredu za promicanje socijalnog nauka Crkve i društvena pitanja u Đakovu. Ured je ustanovljen 10. ožujka 2003. godine, voditeljem je imenovan prof. dr. sc. Vladimir Dugalić, a tajnikom dr. sc. Igor Jakobfi.

društva u Hrvatskoj, koje je prolazio kroz različite faze.²³ U odnosu na razvoj civilnog društva u Hrvatskoj važan je *Zakon o udrugama* iz 2014. godine,²⁴ kao i Registar udruga Republike Hrvatske, iz kojeg se može vidjeti koje su udruge prijavljene kao civilne, odnosno građanske udruge.²⁵ Prema tom zakonu, a i inače prema zakonodavstvu u Hrvatskoj crkvene udruge mogu se registrirati i kao građanske udruge. Prednost takve registracije je u tome da udruge mogu iz različitih izvora dobiti određena materijalna sredstva za svoje aktivnosti. Osim toga katolici u Hrvatskoj mogu se po različitim drugim osnovama organizirati u civilne građanske udruge bez povezanosti s crkvenim strukturama. Držim da je upravo takvo samostalno organiziranje katolika u civilne udruge *bio jedan od prijelomnih trenutaka* u razvoju organiziranog djelovanja vjernika laika na društvenom području u Hrvatskoj. Danas u Hrvatskoj postoji određen broj civilnih udruga koje vode vjernici katolici i čiji su članovi uglavnom aktivni vjernici katolici. Iznimno je važno, i za crkveni život u Hrvatskoj nužno, doći do broja i popisa tih udruga. Budući da relevantnog popisa tih udruga nema, ovdje navodim tek nekoliko javnosti poznatijih civilnih udruga takve vrste: U ime obitelji (građanska udruga, osnovana 15. svibnja 2013.), Vigilare (građanska udruga, osnovana 16. rujna 2011.), Glas roditelja za djecu GROZD (građanska udruga, osnovana 12. travnja 2006.), Centar za obnovu kulture / COK/ (građanska udruga, osnovana 10. veljače 2006.), Udruga za promicanje obiteljskih vrijednosti »Blaženi Alojzije Stepinac« (građanska udruga, osnovana 17. srpnja 2002.), Centar za prirodno planiranje obitelji (građanska udruga, osnovana 13. studenoga 2003.), Zajednica Dobri pastir (građanska udruga, osnovana 2. veljače 2002.), Molitvena zajednica Srce Isusovo (građanska udruga, osnovana 24. prosinca 2015.) te Nanovo rođeni (građanska udruga, osnovana 20. listopada 2018.).²⁶

Legitimno je pitanje: Na koji način se u hrvatskoj crkvenoj i društvenoj javnosti percipira djelovanje takvih civilnih udruga koje nisu službeno povezane s Crkvom, a vode ih aktivni i javnosti poznati katolici? I tu dolazi do stvarnog ili »samo prividnog« problema kada je riječ o djelovanju tih civilnih

²³ Usp. Gojko BEŽOVAN – Siniša ZRINŠČAK, *Civilno društvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 2002.

²⁴ Usp. *Zakon o udrugama*, u: *Narodne novine* 74/2014. (18. VI. 2014.), te *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o udrugama*, u: *Narodne novine* 151/2022 (22. XII. 2022.).

²⁵ U Registru udruga Republike Hrvatske (usp. <https://mpu.gov.hr/registar-udruga/22213>) nalazi se popis svih službeno prijavljenih civilnih udruga. Među njima se nalaze također crkvene udruge koje su ujedno registrirane kao civilne, odnosno građanske udruge, te udruge koje su registrirane isključivo kao civilne udruge a vode ih katolici, i to najčešće u društvu i Crkvi angažirani vjernici.

²⁶ Podatci su preuzeti iz Registra udruga RH. Usp. <https://mpu.gov.hr/registar-udruga/22213> (22. II. 2024.).

udruga u društvu. U hrvatskoj javnosti uglavnom ih se percipira kao »kato- ličke« i »vjerske«. Međutim, one djeluju autonomno bez ikakve povezanosti sa službenim crkvenim strukturama. Ono što zbunjuje sveukupnu hrvatsku javnost, i to s pravom, jest sveprisutna nejasnoća o njihovoj povezanosti s crkvenim strukturama kada se neke od tih udruga u javnom životu profiliraju pod društveno-političkim vidom zastupajući pritom vrijednosno konzervativne stavove. U tom kontekstu znakovite su dvije analize uloge takvih udruga u društvu. Jedna iz društvene perspektive analizira fenomen civilnih udruga u kojima djeluju vjernici svrstavajući desetak takvih udruga u konzervativni vjersko-politički pokret u Hrvatskoj, koji je povezan s međunarodnim konzervativnim organizacijama i inicijativama, a u Hrvatskoj se zauzima za vrijednosni sustav koji nije u suprotnosti s katoličkom većinom u društvu.²⁷ Druga analiza znakovita naslova »Djeluju li građanske udruge s kršćanskim predznakom kao paracrkva?«²⁸ s crkveno-teološke strane želi pokazati kako bi se službena Crkva u Hrvatskoj trebala jasno očitovati prema tim građanskim udrugama s kršćanskim predznakom, jer se njihovo javno djelovanje, prema mišljenju autorice, u potpunosti ne poklapa s učenjem Crkve.

Ovdje su zbog crkvene i društvene javnosti potrebna pojašnjenja s crkveno-teološke strane u odnosu na status i javno djelovanje takvih udruga. Tu, pak, dolazimo do socijalnog nauka Crkve, odnosno do crkvenog učenja o djelovanju katolika u društvu. Za razliku od prijašnjih vremena, posebno onoga prije Drugoga svjetskog rata, Katolička Crkva je u posljednjih 50-ak godina razvila svoj socijalni nauk koji se također bavi ulogom i mjestom vjernika laika u društvenom i političkom životu kao i odnosom Crkve i države te Crkve i društva.

Kada bi se u hrvatskoj crkvenoj i društvenoj javnosti socijalni nauk Crkve više poznao, a dostupan je svima, primjerice u *Kompendiju socijalnog nauka Crkve*,²⁹ mogle bi se izbjeći mnoge nesuglasice, a posebno nesnalaženja crkve-

²⁷ Usp. Antonija PETRIČUŠIĆ – Mateja ČEHULIĆ – Dario ČEPO, Gaining Political Power by Utilizing Opportunity Structures: An Analysis of the Conservative Religious-Political Movement in Croatia, u: *Croatian Political Science Review*, 54 (2017.) 4, 61-84. Riječ je o analizi troje autora s Katedre za sociologiju Pravnoga Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U članku se analizira djelovanje desetak crkvenih, građanskih, udruga i inicijativa. Navodimo neke: U ime obitelji, Udruga Glas roditelja za djecu GROZD, Vigilare, Udruga Centar za obnovu kulture /COK/, Udruga za promicanje obiteljskih vrijednosti »Blaženi Alojzije Stepinac«, Centar za prirodno planiranje obitelji...

²⁸ Usp. Snježana MAJDANDŽIĆ-GLADIĆ, Djeluju li građanske udruge s kršćanskim predznakom kao paracrkva?, u: Vjera i djela. Portal katoličkih teologa, 3. prosinca 2017.: <https://www.vjeraidjela.com/djeluju-li-gradanske-udruge-s-krscanskim-predznakom-kao-paracrkva/> (22. II. 2024.).

²⁹ Usp. PAPINSKO VIJEĆE »IUSTITIA ET PAX«, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Zagreb, 2005.

nih službenika kada je riječ o određenim civilnim udrugama u kojima su aktivni katolici.³⁰ Bez obzira što takve civilne udruge nisu službeno povezane s crkvenim strukturama, one se u javnosti najčešće percipiraju kao udruge koje imaju »neku crkvenu ulogu ili zadaću« u društvu, a njihovi predstavnici rado se pozivaju na crkveno učenje. To je u redu i legitimno, ali je problem u tome što se u hrvatskom javnom prostoru ne razlikuje legitimno djelovanje vjernika kao vjernika u društveno-političkom životu koje, važno je naglasiti, nije službeni stav Katoličke Crkve u Hrvatskoj.

1.3. Noviji oblici vjerske prakse u virtualnom prostoru koji dosad nisu temeljitije istraženi i analizirani

Potrebno je ukazati na novije oblike vjerske prakse u virtualnim prostranstvima,³¹ to jest na *društvene mreže i aplikacije* koje se šire velikom brzinom, a da ni crkvena ni teološka javnost to »ne doživljava«, to jest ne uzima dovoljno ozbiljno.

Naime, u posljednjih deset do petnaest godina, a vjerojatno i više, različiti oblici vjerske prakse preko interneta dostupni su velikom broju ljudi, vjernika i onih koji to nisu. Danas svatko tko posjeduje tzv. pametni mobitel može bez većih problema doći do različitih informacija koje su stavljene na internet. To se odnosi na mlade i stare, obične ljude i intelektualce, drugim riječima, na svakoga tko ima vremena provesti više sati na dan na mobitelu, internetu. Štoviše, stariji ljudi, pa i naše vjernice i vjernici, preko interneta prate sve »do čega mogu doći«.

Tu se susrećemo s problemom razlikovanja sadržaja i poruka, odnosno stupnjem medijskog obrazovanja vjernika. Jasno je da je virtualni prostor izazov evangelizaciji i nudi velike mogućnosti širenja evangelizacije.³² Međutim,

³⁰ Lijep je običaj u hrvatskoj Crkvi da pojedini biskupi od vremena do vremena primaju i predstavnike udruga vjernika laika. To je obično popraćeno izvješćima u crkvenim, a ponekad i u civilnim medijima, što je sasvim u redu. Zabuna među vjernicima, ali i u društvenoj javnosti, nastaje onda kada, primjerice, crkveni službenik u svojem nastupu ne pravi razliku između crkvene udruge vjernika laika i one civilne u kojoj su također vjernici. A može se dogoditi također da predstavnici civilnih udruga na određen način »iskoriste« takav posjet u propagandne svrhe s obzirom na ciljeve za koje se zalažu. Bez obzira koliko ti ciljevi bili vrijednosno bliski Crkvi i vjernicima, važno je i korektno zbog crkvene i društvene javnosti dati jasno do znanja da iza djelovanja tih civilnih udruga ne stoji službena Crkva.

³¹ O značenju virtualnih prostranstava, koje je također izazov za evangelizaciju vidi u: Jerko VALKOVIĆ, *Crkva i svijet medija. Mogućnosti susreta i različitost perspektiva*, Zagreb, 2013., 83-105.

³² Usp. *Isto*, 84-95.

u tom »virtualnom prostoru« postoje brojne opasnosti i zamke za odrasle, posebno starije, vjernike laike. U tom kontekstu treba podsjetiti na važnu činjenicu koja se događa, tj. vjernici se informiraju *ne o svoemu* što se oko nas događa, što se u Crkvi događa, što se u vjerskom životu u Hrvatskoj događa, nego uglavnom o onome što »do njih dođe« preko određenog portala, internetske stranice ili kruga prijateljica i prijatelja koji »su umreženi«. To je nerijetko filtrirano zbog raznih razloga. Osim toga, šire se neslužbene »kršćanske« i »katoličke« *web*-stranice koje u odnosu na službena vjerska i etičko-moralna gledišta, vrednote i stavove mogu stvarati pomutnju i podjele. Tako se s vremenom stvaraju skupine »istomišljenika« u odnosu na vjerski i crkveni život općenito koje se zatvaraju u sebe, u svoj ograničen krug informacija, svojevrsan »vjernički geto«, koji oblikuje također određenu vjersku praksu. Ta vjerska praksa velikim se dijelom odnosi na različite pobožnosti i vjerske čine, što je posebno značajno za starije vjernike koji su tako na virtualan način uključeni u vjerska događanja i općenito u vjerski život. To je dobro i poželjno.

Međutim, problem – i to veliki problem – nastaje u onom trenutku kada se određene vjerske skupine povežu, »umreže«, i počinju djelovati protiv *onih drugih* koji se ne ponašaju kao oni. Ti drugi, koji se ne slažu s njima, za njih su u krivu, štoviše pod vjerskim i crkvenim vidom bivaju osuđeni i protiv njih se treba boriti »svim dostupnim sredstvima«, a ta sredstva najčešće ne poštuju ono temeljno u kršćaninovu životu, a to je evanđeoski pristup, blagost i skromnost. Ta je podjela bila vidljiva posebno za vrijeme pandemije bolesti COVID-19. Među katolicima vjernicima tako se na temelju različitih vjerskih stajališta stvaraju velike podjele, a u vjerskom i crkvenom životu dolazi do međusobnog optuživanja i sukoba. Utječe li sve to na vjersku praksu Hrvatskoj? Držim da utječe! Treba li to analizirati? To je nužno učiniti, inače će ionako velike podjele među katolicima u Hrvatskoj biti svakim danom još veće, i to na veliko zadovoljstvo onih koji su protivnici vjere i Crkve.

Tu dolazimo do bitnih pitanja: Tko svojim sadržajima u tom »virtualnom svijetu« hrani vjernike? Koji su to portali i internetski izvori? Tko stoji iza tih internetskih izvora? Koji se sadržaji nude hrvatskim vjernicima, i onim dobrim, poštenim, vjernim ljudima koji vole svoju Crkvu, poštuju svojeg svećenika i biskupa, žive njima mogućim vjerskim i moralnim životom? Jesmo li uopće svjesni, i ako jesmo, u kojoj je to mjeri, da se sadržaji vjerskoga i moralnoga učenja više ne prenose *isključivo* preko propovijedi, različitih pastoralnih aktivnosti, crkvenog učiteljstva, vjerskog tiska i crkvenih medija? Postoje i drugi izvori koji su »vještiji« u pronalaženju putova i načina do današnjega vjernika. Riječ je o različitim portalima, internetskim stranicama i vrlo popu-

larnim društvenim mrežama. Bilo bi za crkveni život u Hrvatskoj iznimno važno znati *tko ih uređuje*, tko iza njih stoji: pojedinci, skupine, svećenici... Zašto je to važno? Zbog toga što se na internetu *uglavnom ne provjerava* tko je poslao određen sadržaj i s kojim namjerama. Na internetu se događa sve na brzinu, a velik broj »izvora« želi ostati anonimni i prikriven. U takvoj situaciji u velikoj su opasnosti kršćani vjernici, obični vjernici, koji uglavnom ne provjeravaju izvore.

Držim da je prvi korak istražiti što se to stvarno događa oko nas u odnosu na pružanje vjerske ponude i vjerskih sadržaja? Tko bi to trebao učiniti? Odgovor je jednostavan i jasan: teolozi i službena Crkva u Hrvatskoj! Zašto je to važno u ovom povijesnom trenutku? Između ostaloga i zbog sljedećega: Naime, s vremenom se stvorio privid kako »svi u Hrvatskoj sve znaju« i to na različitim područjima čovjekova života: u politici, gospodarstvu, u obrazovanju, u sportu, u kulturi itd. Pa tako i u vjerskom učenju te u prakticiranju vjere odnosno vjerskoj praksi u Hrvatskoj. U takvom prividu su »gotovo svi« stručnjaci za sve, pa tako i za uistinu složena teološka pitanja te općenito crkvena i etičko-moralna pitanja. Na internetu, ali i na drugim medijima, donose se komentari, analize i – nažalost – uglavnom osude onih koji drukčije misle od određene skupine vjernika, a posljedice su međusobna netrpeljivost, optuživanje i osuđivanje.

U takvom društvenom i crkvenom okruženju u Hrvatskoj sve manje ima mjesta za stručna mišljenja teologa i, nažalost, za procjene i stajališta službenoga crkvenog učiteljstva, odnosno hrvatskih biskupa. Drugim riječima utjecaj teologa čija je zadaća analizirati, proučavati i nuditi moguća rješenja opada, kopni. Još problematičnije za Crkvu, a onda i za vjerski, vjernički, život u Hrvatskoj jest to da u takvoj situaciji slabi učiteljska riječ hrvatskih biskupa, odnosno gubi se njezina autentičnost i snaga u sve prisutnijoj atmosferi gdje »svi sve znaju« o vjerskim i etičko-moralnim pitanjima.

2. Trenutačni teološki i crkveni prioriteti u Hrvatskoj

Na temelju dosad navedenoga legitimno je pitanje: Koliko i na koji način je tematika vjerske prakse, odnosno prakticiranja vjere kod odraslih vjernika u svim svojim dimenzijama prisutna u teološkim raspravama i, posebno, u javnim nastupima službenih predstavnika Crkve u Hrvatskoj? Posebno u odnosu na crkveno i civilno udruživanje kršćana, katolika, kao i na virtualni svijet koji utječe na vjersku praksu. Koliko i je li uopće to predmet službenih unutarcrkvenih rasprava kao i teoloških rasprava? Cjelovit odgovor na ta pitanja pretpostavljao bi iscrpnije istraživanje, što u ovom radu nije moguće. Ipak, na

temelju praćenja crkvene i teološke situacije u Hrvatskoj te, još i više, na temelju iskustva kao svjedoka vremena u posljednjih tridesetak godina usudio bih se iznijeti sljedeću procjenu u odnosu na teološke i crkvene prioritete.

2.1. Teološki prioriteti?

Nakon demokratskih promjena 1990. godine, i osobito nakon uvođenja konfesionalnog vjeronauka u škole, na hrvatskim teološkim učilištima naglo je poraslo zanimanje za studij teologije, što je u prvih desetak godina rezultiralo velikim povećanjem broja studentica i studenata vjernika laika.³³ To je, pak, dovelo do povećanja broja nastavnika na teološkim učilištima, ponajprije vjernica i vjernika laika, ali i svećenika te redovnica i redovnika. Svi su oni kao teolozi i teologinje pozvani svojim znanstvenim i stručnim angažmanom pridonositi razvoju hrvatske teologije. Velik broj teoloških radova u knjigama i časopisima kao i stručnih radova te brojnih nastupa i aktivnosti u hrvatskim crkvenim medijima dovodi do utemeljenog zaključka da Hrvatska posjeduje iznimno *velik teološki potencijal* od kojeg se s pravom očekuju doprinosi na različitim područjima crkvenog i društvenog života u Hrvatskoj.

Nakon određenog vremena opravdano je postaviti pitanje: Je li taj, u istinu obećavajući, teološki potencijal na odgovarajući način i u očekivanom opsegu dao svoj doprinos analizi konkretne hrvatske crkvene i društvenu situacije, a posebno analizi vjerske prakse posljednjih desetljeća? Osobno držim da to nije tako, posebno u odnosu na uistinu značajne promjene koje se i u crkvenom i u društvenom životu događaju u posljednjim dvama desetljećima. Oni koji prate teološka zbivanja u Hrvatskoj zamijetit će na prvi pogled činjenicu da u hrvatskoj teološkoj literaturi ima znatno više radova o vjernicima laicima u vremenu neposredno prije demokratskih promjena u Hrvatskoj 1990. godine i u prvih petnaestak godina hrvatske demokracije nego nakon toga do danas. Bilo bi korisno pod tim vidom istražiti hrvatsku teološku zbilju kako u odnosu na vjernike laike u crkvenom i društvenom životu tako i u odnosu na vjersku praksu, a posebno u odnosu na vjersku praksu povezanu s udrugama vjernika laika. U bilješkama se navode tek neki naslovi koji ukazuju na zanimanje hrvatskih teologa za problematiku vjernika laika. Tako u prvom razdoblju bilježimo teološke radove koji se dotiču pitanja novih pokreta i ud-

³³ Usp. Josip BALOBAN, Laikat od Drugoga vatikanskog koncila do danas: pomaci i propusti, u: VIJEĆE ZA LAIKE HRVATSKE BISKUPSKE KONFERENCIJE, *Mogućnosti organiziranog djelovanja vjernika laika u Hrvatskoj. Simpozij hrvatskih vjernika laika, Osijek, 5. – 6. listopada 2001.*, Đuro HRANIĆ (ur.), Zagreb, 2002., 23–38.

ruživanja kao i laikata kao takvoga,³⁴ a nakon pada komunizma sve je važnija tema uloge i mjesta vjernika laika u novim društvenim i crkvenim okolnostima.³⁵ U drugom razdoblju, a to se jednim dijelom poklapa s vremenom nakon Osijeka 2001. godine, pojavljuju se teme poput uloge i mjesta vjernika laika u javnom, društvenom i političkom životu u Hrvatskoj,³⁶ a propituje se i odnos Crkve prema potencijalu vjernika laika u Hrvatskoj.³⁷ Važno je naglasiti da je tematika udruživanja vjernika laika dijelom prisutna u hrvatskoj teološkoj literaturi, iako je izostao temeljitiji pristup i analiza vjerske prakse. U tom je kontekstu zanimljiv primjer Teološko-pastoralnog tjedna 2008. godine, koji je bio naslovljen »Novi crkveni pokreti u poslanju Crkve«, na kojem su autori iz različitih vidova obrađivali tematiku crkvenih pokreta, što je iznimno važno i korisno kako pod crkvenim tako i pod teološkim vidom.³⁸ Međutim, općenito uzevši u radovima s tog Teološko-pastoralnoga tjedna riječ je uglavnom o načelnom pristupu i analizi, uvažavajući konkretne probleme u crkvenoj zajednici kao takvoj, ponajprije pod pastoralnim vidom. Tu se također nije zahvatilo u kompleksno područje cjelovitog udruživanja vjernika laika u Hrvatskoj i s tim povezane vjerske prakse koja se gotovo »nevidljivo« širi.³⁹

Katkada se čini da se stvari oko nas mijenjaju ili su se već drastično promijenile, a mi se u našim teološkim raspravama bavimo pitanjima koja su sigurno teološki važna, ali su u ovom trenutku u drugom planu jer se kao »znak vremena« pred našim očima mijenja crkvena vjernička praksa koja nužno zahtijeva teološke analize i, konačno, odgovore! U takvoj se situaciji događa da vjersko-teološke odgovore nudi *netko drugi*, određeni portal ili internetski

³⁴ Usp. Tomislav IVANČIĆ, Duhovni pokreti u Crkvi u Hrvata, u: *Crkva u svijetu*, 16 (1981.) 3, 247-252; Stjepan BALOBAN, Zajedništvo u različitosti – autentična kršćanska zajednica, u: *Bogoslovska smotra*, 60 (1990.) 1-2, 79-94; Stjepan BALOBAN, Odnos prezbitera i vjernika laika, u: *Crkva u svijetu*, 25 (1990.) 4, 313-324.

³⁵ Usp. Stjepan BALOBAN, Pitanje laikata u Hrvatskoj u posljednja tri desetljeća, u: *Bogoslovska smotra*, 65 (1995.) 3-4, 553-570; Adolf POLEGUBIĆ, *Laici u Crkvi i društvu u Hrvatskoj od 1900. Njihova duhovnost, crkvena i društvena pozicija i njihove prosudbe Drugoga vatikanskog sabora*, Lepuri, 1999.

³⁶ Usp. Stjepan BALOBAN, Vjernik laik u javnom životu, u: Drago ŽUPARIĆ – Karlo VIŠATIČKI (ur.), *Za slobodu stvoreni*, Sarajevo – Zagreb, 2013., 239-254; Stjepan BALOBAN, Glas savjesti u kompleksnosti političkog i gospodarskog života, u: *Bogoslovska smotra*, 89 (2019.) 3, 701-721.

³⁷ Usp. Stjepan BALOBAN, Vjernici laici: neiskorišten društveni i crkveni potencijal u Hrvatskoj, u: *Bogoslovska smotra*, 82 (2012.) 4, 1015-1035.

³⁸ Za temu koja se ovdje obrađuje skrećem pozornost na dva rada: Tomislav IVANČIĆ, *Zajednička teološka mjesta suvremenih crkvenih pokreta*, u: *Bogoslovska smotra*, 78 (2008.) 2, 365-384; Josip BALOBAN, Crkveni pokreti u životu Crkve u Hrvatskoj, u: *Bogoslovska smotra*, 78 (2008.) 2, 347-364.

³⁹ Usp. tematski broj *Bogoslovske smotre*, 78 (2008.) 2.

izvor ili pak određena vjerska ili civilna udruga iza koje stoji možda jedan čovjek, katkada svećenik ili kršćanin koji nije teolog, ali nudi teološko-crkvene stavove o aktualnim pitanjima. To nerijetko može biti jednostrano i ne uvijek na ispravnoj evanđeoskoj i kršćanskoj širokogrudnosti i tolerantnosti.

Osim toga, kada teolozi zaobilaze iznimno komplicirana crkveno-teološka pitanja time se koriste ljudi koji su se u civilnim medijima profilirali kao »svojevrsni stručnjaci« za crkvena pitanja. Problem je u tome što civilne medije koji izvještavaju o crkvenim pitanjima i problematici prate također kršćani, vjernici, kojima je iznimno važno doći do prave informacije o tome što se događa u njihovoj Crkvi. Ako te informacije ne dobivaju na odgovarajući način iz crkvenih krugova i medija, okreću se civilnim medijima. Tako je i s određenim oblicima vjerske prakse u hrvatskome javnom prostoru.

U tom bi kontekstu jedan od trenutačnih teoloških prioriteta u Hrvatskoj trebao biti istražiti i analizirati što se događa s prakticiranjem vjere, osobito u svijetu crkvenih i civilnih udruga u kojima djeluju kršćani, i nadasve u svijetu virtualne vjerske prakse.

2.2. Crkveni prioriteti?

Odnos Crkve i hrvatskog društva potpuno se promijenio stvaranjem države Hrvatske nakon demokratskih promjena 1990. godine: od Crkve protiv koje se jugoslavenski komunistički sustav praktički borio četrdeset i pet godina do Crkve od koje se devedesetih godina očekivao velik doprinos razvoju i obnovi hrvatskog društva. U tom su se kontekstu u posljednjih tridesetak godina crkveni prioriteti mijenjali, što je razumljivo.

S obzirom na vjersku praksu i prakticiranje vjere, a posebno na udruživanje vjernika laika, o čemu je riječ u ovom radu, može se utemeljeno tvrditi da su za službenu Crkvu u prvih deset do petnaest godina hrvatske demokracije vjernici laici bili jedan od važnijih prioriteta, što potvrđuju tri već spomenuta velika okupljanja vjernika laika u organizaciji službene Crkve (Zagreb, 1992. i 1995. i Osijek 2001.). U tom su vremenu prioritetna bila i druga važna crkvena pitanja, poput obrane u Domovinskom ratu, vjeronauka u školama, ustanovljenja crkvenih medija, uređenja odnosa s državom i sklapanja Ugovora sa Svetom Stolicom, ustanovljenja Vojnog ordinarijata, obnove crkvenih objekata i gradnje novih crkava, karitativnog rada, ustanovljenja Centra za promicanje socijalnog nauka Crkve (1996.), što je bio vanjski znak da se hrvatski biskupi žele ravnati prema socijalnom učenju Crkve, osobito u odnosu prema društvu i državi Hrvatskoj, te time kao Crkva dati očekivan i opravdan doprinos

razvoju i napretku demokratske Hrvatske.⁴⁰ Važno je napomenuti da većinu hrvatskih biskupa tada čine biskupi koji su imali iskustvo života i crkvenog djelovanja u komunizmu.

Posljednjih deset do petnaest godina u Hrvatskoj crkveni prioriteti djelom se mijenjaju, a dijelom ostaju isti. Vjeronauk u školama, vjeroučiteljice i vjeroučitelji, briga za crkvene medije, karitativni rad te gradnja novih crkava i dalje ostaju prioriteti Crkve u Hrvatskoj. Njima treba pridodati nove prioritete, poput otvaranja katoličkih osnovnih i srednjih škola, zapošljavanja vjernika laika u (nad)biskupijskim ordinarijatima, uvođenja tiskovnih ureda, a jedan od prioriteta u župnom pastoralu postaje internetska prisutnost i vidljivost. No, važna je promjena u tome što se crkveni život sve više koncentrira oko (nad)biskupija, a općehrvatska crkvena razina bilježi sve manje aktivnosti u usporedbi s prvih deset do petnaest godina hrvatske demokracije. Slabe aktivnosti na razini HBK, a gotovo sve snage i pozornost ograničavaju se na pojedine (nad)biskupije.

U takvoj situaciji crkvenih prioriteta u Hrvatskoj čini se da su najveći gubitnici upravo vjernici laici koji se sve teže snalaze u brzim i često neočekivanim crkvenim i društvenim promjenama u kojima živimo. O problemima u kojima se oni u novim crkvenim i društvenim okolnostima nalaze ne raspravlja se na razini Crkve u Hrvatskoj. To više nije tema zajedničkog propitivanja službene Crkve i vjernika laika kao što je to bila do susreta u Osijeku 2001. godine. U taj prostor vjerničkog nesnalaženja i propitivanja ubacuju se udruge, pokreti, zajednice kao i civilne udruge različitih predznaka i profila koje se u javnim nastupima pozivaju na učenje Crkve. Ključno je pitanje: Koliko smo u Crkvi u Hrvatskoj svjesni da već sada velik dio praktičnog života vjernika, njihovu vjersku, vjerničku praksu, usmjeravaju različite crkvene, ali i civilne udruge koje vode vjernici laici? Drugo i još važnije pitanje glasi: Jesmo li svjesni da učiteljska riječ biskupa, ali i teološka riječ hrvatskih teologa »gubi bitku« u odnosu na različite vođe crkvenih, a posebno civilnih udruga koje se u javnosti povezuje s Katoličkom Crkvom?

3. Socijalno-etički i pastoralni izazovi

Što učiniti u situaciji zbunjujuće nejasnoće u odnosu na različite oblike i, osobito, različita područja vjerničkog života u kojima se odvija vjerska praksa? Dvi-

⁴⁰ Usp. Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Marijana KOMPES (ur.), *Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve. Deseta obljetnica djelovanja (1998. – 2008.)*, Zagreb, 2008., 25-53.

je stvari se čine važnima. *Prva*, na razini Crkve u Hrvatskoj raspraviti problematiku vjerske, odnosno vjerničke prakse koja se posljednjih godina mijenja ili se već promijenila. Ne možemo, i nije odgovorno, živjeti kao da se u vjerskoj praksi hrvatskih katolika nije ništa promijenilo u odnosu na devedesete i početak dvijetisućitih godina. Držim da je nužna *javna unutarcrkvena rasprava* u kojoj se neizostavan doprinos očekuje od hrvatskih teologa i teologinja. Međutim, glavni poticaji za stvaranje ozračja za raspravu očekuju se od službene Crkve u Hrvatskoj, kao što je to bilo u ona teška vremena početka devedesetih, kada se u Hrvatskoj nakon komunizma stvaralo novo društvo, a Hrvatska se u obrambenom ratu borila protiv agresora. Svjesni značenja i uloge vjernika laika hrvatski biskupi tada preko Vijeća za laike organiziraju, sada možemo reći, povijesne susrete 1992., 1995. i 2001. godine. Time se pokrenula rasprava, zapravo proces susretanja i sučeljavanja mišljenja između vjernika laika i službene Crkve. U međuvremenu, u posljednjih petnaestak godina kao da se taj proces zaustavio, a situacija se u društvu i u Crkvi s obzirom na vjerski život jednostavno promijenila, što svi osjećamo. Problem, temeljni problem, zapravo je u tome što u Crkvi u Hrvatskoj nemamo gotovo nikakav uvid u čemu se situacija s obzirom na prakticiranje vjere u životu hrvatskih odraslih vjernika promijenila!

Zbog toga, zbog »tapkanja u magli« kada je riječ o prakticiranju vjere među odraslim hrvatskim katolicima važna je *druga* stvar, a to je istražiti što se stvarno događa s prakticiranjem vjere, vjerskom praksom u Hrvatskoj kako onom uobičajenom tako, posebno, onom koja je najvećim dijelom pod utjecajem digitalnih medija i posebno interneta te virtualnog svijeta. U tom kontekstu potrebno je temeljito istražiti brojne oblike laičkog udruživanja i njihov utjecaj na vjeru i vjerski život hrvatskih vjernika, ali i njihov utjecaj na javni društveno-politički život u Hrvatskoj. Takva su istraživanja preduvjet za ozbiljne teološke kao i uopće za crkvene rasprave kako u odnosu na unutarcrkveni život, koji se nevidljivo mijenja, tako i u odnosu na promijenjene okolnosti u odnosu Crkve i društva te Crkve i države. Podloga za teološko-crkvene rasprave u tom kontekstu je socijalni nauk Crkve, koji prema papi Ivanu Pavlu II. »sam po sebi posjeduje vrijednost *instrumenta evangelizacije*«⁴¹, a prema Benediktu XVI. taj nauk je »navještaj Kristove ljubavi u društvu«, to jest »*ljubav u istini u društvenim pitanjima*«⁴². U trenutačnoj situaciji nužno je, s jedne strane, prikupiti glavne podatke o svim oblicima laičkog udruživanjima u Hrvatskoj.

⁴¹ Ivan PAVAO II., *Stota godina. Centesimus annus* (1. V. 1991.), Zagreb, 1991., br. 54.

⁴² BENEDIKT XVI., *Caritas in veritate. Ljubav u istini* (29. VI. 2009.), Zagreb, 2009., br. 5.

U pripremi ovoga rada javljao sam se ljudima na nekim mjestima u Crkvi postavljajući jednostavno pitanje: Imaju li popis udruga, pokreta i zajednica, odnosno svih oblika laičkog udruživanja? U zanimljivim i korisnim razgovorima s njima složili smo se u jednom, tj. da u Hrvatskoj bilo kakav detaljniji popis ne postoji, ni na razini HBK ni u pojedinim (nad)biskupijama. Istina, ima vrijednih pokušaja prikupljanja podataka u odnosu na udruge vjernika laika, no rezultati su zapravo nezadovoljavajući.

Nadalje, u vremenu »lutanja bespućima mrežnih prostora« – kako to navodi Igor Kanižaj, izvršni poznavatelj medijskoga svijeta, a kao istraživač vrstan poznavatelj vjerske i crkvene situacije u Hrvatskoj – potrebno je učiniti »snažan komunikacijski iskorak Crkve« kako bi odrasli vjernici mogli razlikovati velike mogućnosti za evangelizaciju u tom sveprisutnom virtualnom svijetu, ali što je mnogo važnije, uočiti velike opasnosti koje prijete njihovu vjerskom životu. U tom kontekstu Igor Kanižaj predlaže osnivanje »koordinacijskog tijela koje bi moglo u velikoj mjeri odgovoriti na brojne izazove koji se primjećuju u tom prostoru«⁴³. Može li se to učiniti na razini Crkve u Hrvatskoj? Vjerojatno može, pitanje je samo je li to jedan od trenutačnih prioriteta hrvatske Crkve?

Svaka rasprava o socijalno-etičkim i pastoralnim izazovima u vjerničkoj praksi hrvatskih vjernika pretpostavlja već navedeno, to jest *upoznati, doći do podataka i analizirati* hrvatsku crkvenu stvarnost. Tek nakon »upoznavanja terena« mogu se donositi realni i provedivi pastoralni planovi kako na razini pojedinih (nad)biskupija tako, još važnije, na razini Crkve u Hrvatskoj.

Umjesto zaključka

Tematiku rada »Analiza vjerske prakse u Hrvatskoj: socijalno-etička i pastoralna perspektiva« nastojao sam obraditi prema metodi socijalnog nauka Crkve: vidjeti, prosuditi, djelovati.⁴⁴ Tu metodu crkveno-teološkog pristupa društvenoj i crkvenoj stvarnosti u službeni crkveni govor uvodi papa Ivan XXIII. u so-

⁴³ Usp. Igor KANIŽAJ, Medijski govor o vjeri i (samo)formacija odraslih (sažetak predavanja), u: 64. TEOLOŠKO-PASTORALNI TJEDAN, *Suvremeni izazovi pastorala i kateheze odraslih*, Zagreb, 23. – 25. I. 2024., 18, 19.

⁴⁴ Ta metoda potječe od poznatog socijalnog djelatnika belgijskog svećenika Josefa Cardijna (1882. – 1967.), koji je u prvoj polovici 20. stoljeća utemeljio i vodio pokret »Mladih kršćanskih radnika« (*Jeunesse Ouvrière Chrétienne* – JOC, poznat kao žosizam), i kojega je zbog njegova doprinosa razvoju katoličke socijalne misli u 20. stoljeću papa Pavao VI. imenovao kardinalom (1965.), a prije toga bio je zaređen za biskupa.

cijalnoj enciklici »*Mater et magistra* – Majka i učiteljica« (1961.).⁴⁵ Nakon toga se metoda: vidjeti, prosuditi, djelovati, posebno u postkonzilskom vremenu, sve više spominje u teološkim analizama, a izrijeком je sve prisutnija i u pastoralnoj teologiji, odnosno u pastoralnom pristupu crkvenoj stvarnosti.

Prvi stupanj »vidjeti« odnosi se na konkretnu stvarnost koju je pod interdisciplinarnim vidom potrebno istražiti.⁴⁶ Rad je pokazao da uz tradicionalne oblike vjerske prakse, koji su istraživani i analizirani, u Hrvatskoj postoje još dva oblika vjerske prakse koji su »praktički neistraženo područje«, a to je vjerska praksa u udrugama, zajednicama i pokretima vjernika laika te vjerska praksa koja se odvija u virtualnom prostoru. Usprkos različitim pokušajima u prošlih 30-ak godina, dosad se u Crkvi u Hrvatskoj nije uspjelo načiniti relevantan popis različitih oblika udruživanja vjernika laika. U takvoj situaciji prvi je korak doći do popisa uistinu velikog broja različitih oblika udruživanja vjernika laika u Hrvatskoj, što bi trebao biti crkveni prioritet u nadolazećem vremenu. Tek nakon toga slijedi drugi korak »prosuditi«, to jest pod teološkim vidom istražiti i analizirati utjecaj »crkvenih i civilnih udruga« u kojima djeluju katolici kao i utjecaj »bespuća virtualnog svijeta« na prakticiranje vjere odraslih vjernika u Hrvatskoj. To bi trebao biti teološki prioritet hrvatskih teologa kako kao pastoralni izazov tako i kao socijalno-etički izazov, osobito u odnosu na tumačenje djelovanja civilnih udruga u javnom prostoru u kojima djeluju katolici, ali one nisu povezane sa službenim crkvenim strukturama. U tom je kontekstu potrebno na temelju socijalnog nauka Crkve suočavati se s javnim nastupima kako laičkih udruga tako i civilnih udruga koje se pozivaju na katoličko učenje u svojem društveno-političkom djelovanju. Kao treći korak nakon toga slijedi »djelovanje« u Crkvi u Hrvatskoj u odnosu na prakticiranje vjere u tom iznimno »kompliciranom spektru« raznolikog udruživanja vjernika laika. To, pak, pretpostavlja nastavak procesa susreta i sučeljavanja vjernika laika i službene Crkve koji se pod organizacijskim vidom izgubio nakon Osijeka 2001. godine. Ne bi nikako bilo dobro da crkveni i društveni život vjernika laika u Hrvatskoj više usmjeravaju različite crkvene, ali i civilne udruge koje vode vjernici laici, a da utjecaj službene Crkve na vjernički život u Hrvatskoj postupno slabi.

⁴⁵ Usp. IVAN XXIII., *Mater et magistra. Majka i učiteljica* (15. V. 1961.), u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, 1991., br. 236.

⁴⁶ Upravo ta interdisciplinarna suradnja teologije te društvenih i humanističkih znanosti je »imperativ vremena« na koji poziva novi i obvezujući crkveni dokument za crkvena teološka učilišta *Veritatis gaudium* iz 2017. godine. Usp. Papa FRANJO, *Veritatis gaudium. Sjaj istine* (8. XII. 2017.), Zagreb, 2018., 1-60.

Promjene u vjerskoj praksi u Hrvatskoj izazov su za crkveno-teološki život kao takav, a posebno pod pastoralnim i socijalno-etičkim vidom. Bilo bi dobro kada bi u hrvatskoj Crkvi u budućnosti bilo više suradnje i zajedničkih traženja, a manje pojedinačnih i »izoliranih« pokušaja nuđenja rješenja za probleme koji su zajednički svima koji su vjernici, a koji se mogu riješiti jedino iskrenom suradnjom vjernika laika i službenih predstavnika Crkve.

Abstract

ANALYSIS OF RELIGIOUS PRACTICE IN CROATIA: SOCIO-ETHICAL AND PASTORAL PERSPECTIVE

Stjepan BALOBAN

Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb
Vlaška ulica 38, p. p. 5, HR – 10000 Zagreb
stjepan.baloban@zg.t-com.hr

*Over the past decade and a half, the practice of faith across Croatia has undergone profound changes. This transformation is characterized by the emergence of novel manifestations alongside established traditional religious practices, representing an uncharted territory. The paper *Analysis of Religious Practice in Croatia: Socio-Ethical and Pastoral Perspective* explores diverse religious practices or practice of faith, while simultaneously addressing contemporary Church and theological priorities. Furthermore, it aims to identify the current socio-ethical and pastoral challenges. In the first point, *Confronting the reality of changes in religious practice in Croatia*, the author addresses the ecclesiastical and theological ignorance of the practice of faith within associations, movements, and communities of lay believers, as well as newer forms of religious practice in the virtual world. It appears that in such a situation, the influence of the Church and theology on religious practice has been weakening, while the influence of individuals and diverse groups unknown to the church public has been increasingly gaining strength. The second point, *Current theological and church priorities in Croatia*, highlights the importance of theological analysis of religious practices across the country, particularly focusing on the emerging forms of religious expression. This emphasis is warranted due to the potential risk of exclusive interpretation of these new religious dynamics by the civilian media and their designated religious experts. The author additionally observes a diminishing level of church enthusiasm for the active engagement lay believers in both church activities and societal affairs, especially when compared with the initial decade and a half of Croatian democracy. In such a situa-*

tion, the third point Socio-ethical and pastoral challenges pinpoints the need within the Church to discuss the various forms of religious practice among adult believers in Croatia. A prerequisite for this, and a priority, is to gather key data on all forms of lay association in Croatia. Only after this step can more substantial theological and ecclesiastical deliberations on religious practice ensue, addressing both the evolving landscape of church life and the altered dynamics of the relationships between the Church and society, as well as between the Church and the state. This necessitates an ongoing process of interaction and dialogue between lay believers and the institutional Church, a process that has experienced organizational weakening since the events that had taken place in Osijek in 2001. Changes in religious practice in Croatia are a challenge for ecclesiastical-theological life as such, particularly from a pastoral and socio-ethical perspective. The author concludes that it would not be desirable if the church and social life of lay believers in Croatia were directed more by various church and civil associations led by lay believers, and if the influence of the official Church and theology on the life of believers in Croatia gradually weakened.

Key words: *religious practice, new forms of religious practice, virtual religious practice, associations of lay believers, theological priorities, church priorities, socio-ethical perspective, pastoral perspective.*